

НАУКОВІ СТАТТІ

Інна Спасибо-Фатєєва,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-9852-1706>
e-mail: i.v.spasybo-fatyeyeva@nlu.edu.ua

УДК: 347.51

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2026-9-2-5-16>

ПОНЯТТЯ КОМПЕНСАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Анотація

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою теоретичною розробленістю поняття компенсації в цивільному праві. У статті досліджується поняття компенсації, яке має різне значення – як вид цивільно-правової відповідальності і як платіж. У свою чергу, як вид цивільно-правової відповідальності компенсація, буває, ототожнюється з відшкодуванням збитків, а буває, являє собою окремий вид відповідальності. Останнє має місце при порушенні прав інтелектуальної власності, особливо авторських та суміжних прав. Продемонстровано, що стягнення компенсації втілює компенсаційну функцію цивільного права, адже компенсація спрямована на відновлення майнового становища особи, яке зазнало або може зазнати негативних змін. Доведено, що компенсацією також може бути платіж, який не становить відповідальність, а є заміником способу виконання цивільно-правового зобов'язання. Компенсація як платіж також знаходить свій прояв у випадках доплати або альтернативи при виділі та поділі спільного майна у разі, коли до його складу входять неподільні речі. Окрему увагу приділено проблемам визначення розміру компенсації та законодавчій неузгодженості у використанні відповідної термінології. Крім того, практична значущість дослідження полягає у необхідності вдосконалення законодавчого регулювання, зокрема розширення застосування компенсації як способу захисту прав, у тому числі при відшкодуванні моральної шкоди.

Ключові слова: компенсація, платіж, відшкодування, збитки, цивільно-правова відповідальність.

Вступ

Попри те, що ключовою функцією цивільного права є компенсаційна, а термін «компенсація» є одним із показових у сфері її прояву, як правова категорія компенсація залишилась недослідженою в цивілістиці. Про неї лише згадується поряд із розвідками про відповідальність, більшою мірою як синонімічне поняття. Натомість компенсація далеко не завжди збігається з поняттям відповідальності, а може являти собою звичайний платіж, не втрачаючи при цьому значення прояву компенсаційної функції цивільного права. Так, необхідність компенсувати вартість майна, яке перейшло до однієї зі сторін спору у разі його неподільності, являтиме

собою ніщо інше, як платіж. Саме компенсація як платіж, а не як міра відповідальності, в цьому разі застосовуватиметься при розрахунках. Коли ж до компенсації вдаються у відносинах захисту суб'єктивних прав осіб, то її перевагою порівняно з відшкодуванням збитків є відсутність необхідності їх доводити. Водночас такий спосіб захисту доступний не для всіх, а лише для осіб, авторські або суміжні права яких порушені. Залишається незрозумілим те, чому саме лише одним інститутом цивільного права обмежився законодавець, уводячи такий спосіб захисту. Напевно, це потребує виправлення і додавання до можливості стягнення компенсації принаймні хоча б у разі завдання особі моральної шкоди. Це зняло би численні питання, які постають у судовій практиці через неможливість надання розрахунку при вимозі сплати конкретної суми на відшкодування моральної шкоди.

Метою цієї статті є з'ясування поняття компенсації як цивільно-правової категорії і того, що саме і за яких умов можна вимагати або стягувати в порядку компенсації. Завданнями, які при цьому ставляться, є окреслення відмінностей між компенсацією та відшкодуванням шкоди або збитків; характеристика компенсації як особливого виду цивільно-правової відповідальності та умов, за яких це стає можливим, а також як платежу, що не становить міру відповідальності.

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Зокрема, формально-юридичний метод застосовано для аналізу норм цивільного законодавства та з'ясування змісту категорії «компенсація». Порівняльно-правовий метод використано для співставлення компенсації з відшкодуванням збитків і аналізу різних підходів до її розуміння. Системний та аналітичний методи дозволили визначити місце компенсації в системі цивільного права та виокремити її основні прояви.

Зазвичай компенсація усвідомлюється як взаємозамінне з відшкодуванням збитків поняття, а тому про неї йдеться при порушенні права особи. Відтак компенсацію часто пов'язують із захистом та відповідальністю, хоча нерідко вона розуміється й як звичайний платіж.

Сфера застосування компенсації в цивільному праві доволі широка. Так, у ст. 394 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) йдеться про компенсацію за зниження вартості майна, у статтях ст. 358, 364 ЦКУ – про компенсацію при поділі спільного майна, у ст. 390 – про компенсацію задля справедливих розрахунків, у п. 5 ч. 2 ст. 432 – про компенсацію замість відшкодування, у ст. 597-13 – про відновлення майнового становища особи сплатою/поверненням їй того, що вона сплатила.

Оскільки смислове навантаження терміна «компенсація» полягає у механізмі врівноваження такої правової ситуації, яка сталася і негативно вплинула на майновий стан особи, то це може статися не лише за наявності правопорушення, а й у відсутність такого, але за наявності певних визначених у законі обставин.

Компенсація і відшкодування шкоди/збитків

Попри різне розуміння компенсації, все ж у переважній більшості випадків вона бачиться як спосіб відшкодування шкоди/збитків. Оскільки ж відшкодування збитків (ст. 22, 623 ЦКУ) є видом цивільно-правової відповідальності¹, то поняття ком-

¹ Вчення про цивільно-правову відповідальність : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. М. Баранова, О. О. Біляєв та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. С. 116–125.

ПОНЯТТЯ КОМПЕНСАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

пенсації і стягнення збитків/відшкодування шкоди часто вважають синонімічними. Прикладом є відшкодування моральної шкоди – саме такий термін міститься у ст. 23 ЦКУ, але в науковому середовищі вживається термін «компенсація»². Про тонку перегородку між цими поняттями свідчить і те, що в проєкті ЦКУ³ вже йдеться не про відшкодування, а про компенсацію (ст. 26). Здається, це вірний шлях, адже коли йдеться про моральну шкоду, то й її компенсація лежить передусім у духовній сфері. При порушенні особистих немайнових прав відновити духовний стан особи малоімовірно, на відміну від відновлення майна, яке може бути відремонтовано, замість одних придбано інші подібні або такі самі речі. Тому точніше вести мову про компенсацію, а не про відшкодування моральної шкоди.

Спостерігається, що й поняття збитків у міжнародних актах дещо видозмінюється, і така її складова, що нам відома як неотримані доходи (ст. 22 ЦК), розуміється як компенсація за втрачений шанс (п. 2 ст. 7.4.3 Принципів УНІДРУА⁴). Під останнім розуміється втрата сприятливої можливості (шансу) пропорційно ймовірності її настання. В українській судовій практиці надто важко, навіть майже неможливо довести неотримані доходи, а щодо втраченого шансу, то це бачиться ефемерним. Навряд чи наразі хтось із адвокатів візьметься доводити втрату клієнтом будь-якої можливості реалізувати свої наміри відповідним чином, завдяки чому вона могла б отримати вигоду. Такі розпливчасті категорії у нас не спрацьовують, хоча в інших країнах це реально⁵.

Однак співвідношення компенсації та відшкодування збитків не завжди свідчить про їх синонімічність. Є й розуміння компенсації як поняття, відмінного від стягнення збитків. Про таке йдеться у нормах, що регулюють захист права інтелектуальної власності (п. 5 ч. 2 ст. 432 ЦКУ та ч. 2, 3 ст. 55 Закону України «Про авторське право і суміжні права»⁶). У цих нормах чітко вказується на компенсацію як разове грошове стягнення *замість* відшкодування збитків або стягнення доходу. В цьому разі особі, яка вимагає компенсації, не треба доводити розмір збитків, що дуже спрощує захист її прав. Втім, дивно те, що зовсім не у всіх інститутах права інтелектуальної власності надається подібне розуміння компенсації. В нормах інституту промислової власності поняття компенсації та збитків змішуються. Приміром, у ч. 2 ст. 21 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»⁷

² Булеца С. Б. Особливості компенсації та види моральної шкоди в Італії. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.33>

³ blob:<https://itd.rada.gov.ua/12842763-1c4b-4d08-bc7e-88980c9139df>

⁴ Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 // <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf>

⁵ Карнаух Б. П. Доктрина втраченого шансу у практиці американських судів. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2021 №65 DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.20>

⁶ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20?find=1&text (дата звернення: 12.02.2026)

⁷ Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 12.02.2026)

зазначається про право заявника на одержання компенсації за завдані йому після публікації відомостей про заявку збитки.

Порівняння трьох наведених ситуацій – стягнення моральної шкоди, компенсація при порушенні авторських прав та при порушенні прав заявника-винахідника – достеменно свідчить не лише про різні підходи українського законодавця до компенсації, а й про те, що їх причини невідомі. Якщо виходити з того, що законодавець опікувався спрощеним захистом авторських прав, то чому саме їх? І чому така ж модель захисту не застосовувана для захисту патентних прав і при заподіянні особі моральної шкоди, довести й обґрунтувати, а тим більш порахувати суму, яку позивач вимагає стягнути, об'єктивно неможливо⁸? Суди відвертають запровадження будь-яких формул для цього⁹.

Однак було висловлено й слушний аргумент щодо різниці між компенсацією і відшкодуванням моральної шкоди: «право на відшкодування моральної шкоди за нормами чинного законодавства не є матеріальною гарантією, оскільки жоден закон не встановлює імперативний обов'язок компенсації»¹⁰.

Щодо співвідношення компенсації та відшкодування завданої особі майнової шкоди, то ситуація дещо інша. Наразі найактуальнішою є тема компенсації за пошкоджене або знищене через воєнні дії, які ведуться на території України, майно. Розуміючи, що для пересічного громадянина байдуже, як називатиметься те, що йому має надійти і що для нього життєво важливе; тим не менш визначитися у цьому питанні необхідно, адже якщо вести мову про завдані особі збитки, то ми переходимо у площину відповідальності. Відповідно, матиме значення те, хто буде суб'єктом такої відповідальності – відповідачем, який розмір збитків і як це буде підтверджуватися. Тож правова кваліфікація виплати коштів – чи то відшкодування шкоди, чи компенсація – є важливою¹¹.

⁸ Бойко В. Б. Визначення та відшкодування моральної шкоди в цивільному праві: проблеми та шляхи вирішення *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024 №5 с.100 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/20> (дата звернення: 02.02.2026)

⁹ Дрішлюк А. І. Важливість судової практики при вирішенні спорів про відшкодування шкоди. Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика : бюлетень законодавства і юридичної практики України / (за заг. ред. М. К. Галантича). Київ : Юрінком Інтер. 2013. № 7. 284 с.; Про стягнення компенсації моральної шкоди при порушенні немайнових прав: Постанова Верховного Суду Касаційного цивільного суду від 30 січня 2019 року у справі № 308/5318/15-ц. Юридичний інтернет-ресурс Протокол. URL : ua/postanova_ktss_vr_vid_30_01_2019_roku_u_sprav_i_308_5318_15_ts ; Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 грудня 2020 року у справі № 752/17832/14-ц. Іplex. вебсайт. URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95177479&red=1000035d4de08318982e4e362d1067066aafb2&d=5>; Див.: Волочай С. «О моральном вреде глазами эксперта: мифы и реальность, практика и стереотипы» *Юридическая практика*, 19 октября 2004 № 42 (356).

¹⁰ Луспенник Д., Лідовець С. Відшкодування моральної шкоди: деякі особливості розгляду справ https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lyspenyk.pdf

¹¹ Парій М. О. Відшкодування шкоди чи компенсація збитків, завданих війною: цивільно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. 105 (2 (Part 2)). С. 26–39.

ПОНЯТТЯ КОМПЕНСАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Ясності у тому, де компенсація, а де відшкодування збитків, завданих війною, законодавство не демонструє. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України»¹² вживає термін «компенсація». Постанова Кабінету Міністрів «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації»¹³ оперує поняттями шкоди та збитків, а Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна»¹⁴ – терміном «компенсація». Втім, завдяки цим нормативно-правовим актам створена хоча б законодавча база для доведення обсягу таких компенсаційних виплат, хоча решта питань щодо суб'єкта та умов їх сплати залишаються проблемними¹⁵.

За межами тематики відшкодувань майнової шкоди, завданої війною, також вживається поняття компенсації, а не лише збитків. Прикладом є Закон України «Про захист прав споживачів»¹⁶, у п. 4, 5 ч. 3 ст. 18 якого згадується про несправедливість умови договору щодо відсутності у споживача права на компенсацію від продавця (виконавця, виробника) у зв'язку з розірванням або невиконанням договору. А у ст. 394 ЦКУ йдеться про компенсацію за зниження вартості земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель їхньому власнику у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі. Звертає на себе увагу те, що в назві статті йдеться про відшкодування шкоди, а по тексту – про компенсацію.

¹² Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20> (дата звернення: 01.02.2026).

¹³ Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п> (дата звернення: 01.02.2026).

¹⁴ Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна : Постанова КМУ від 30.05.2023 № 600 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-п#Text> (дата звернення: 01.02.2026).

¹⁵ Махінчук В. М. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок міжнародного військового конфлікту // *Вчення про цивільно-правову відповідальність* : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. М. Баранова, О. О. Біляєв та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. С. 66–82; Карнаух Б. П. Відшкодування (компенсація) завданої війною шкоди і вимоги розподільчої справедливості // *Трактат про компенсацію в праві* : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, Г. В. Анісімова, С. О. Готов, та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2026. С.58–80.

¹⁶ Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 01.02.2026)

Наведене переконливо свідчить про необхідність пояснень поняття компенсації та внесення відповідних змін до законодавства.

Компенсація як платіж

Розуміння компенсації як платежу зовсім не пов'язане з категорією цивільно-правової відповідальності. Взагалі-то термін «платіж» вживається у широкому значенні. Платежем може бути розрахунок за договором або сплата коштів замість виконання зобов'язання в натурі, або доплата сум у разі поділу майна, до складу якого входить неподільна річ чи річ, поділ якої в натурі може бути непропорційним. Через це компенсація виступає додаванням до чогось задля справедливого розподілу майнових благ.

Про компенсацію може йтися як у речових, так і у зобов'язальних правовідносинах. Прикладами першої є:

- компенсація тому із співвласників, кому в натурі прийшлась менша частина спільного майна при визначенні порядку користування ним (ст. 358 ЦКУ);
- компенсація вартості частки співвласника за неможливості виділити зі спільного майна певної частини в натурі (ч. 2 ст. 183 ЦКУ) за його згодою (ч. 2 ст. 364 ЦКУ).

Прикладами другої є:

- виплата сум у разі невиконання домовленостей сторін, зокрема передання боржником кредиторів відступного (грошей, іншого майна тощо), що припиняє зобов'язання (ст. 600 ЦКУ);
- сплата компенсації вартості майна та/або процентів за користування чужими грошовими коштами особою, за рекомендацією якої відбулося придбання у третьої особи майна у довірчу власність (ст. 597-13 ЦКУ).

В обох випадках вбачається значення сплати компенсації як підстави припинення як речових, так і зобов'язальних правовідносин. Якщо це прямо слідує з абз. 3 ч. 2 ст. 364 ЦКУ, то щодо припинення зобов'язання в Главі 51 ЦКУ аналогічної норми немає. Проте в доктрині стверджується про це за такою аргументацією: якщо зустрічна вимога існує і визнається дійсним засобом оплати, то вона є повним сурогатом готівкового (а в наші часи – і не тільки готівкового) платежу, який погашає зобов'язання. Це відбувається як за згодою між кредитором та боржником, так і ексцепцією про компенсацію, заявленою в процесі і задоволеною суддею¹⁷.

Своєрідне значення має компенсація у контексті ч. 5 ст. 390 ЦКУ, де встановлюється, що при винесенні судом рішення про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади відбувається компенсація його вартості за рахунок коштів, внесених органом державної влади, органом місцевого самоврядування або прокурором на депозитний рахунок суду¹⁸. В цих випадках вимоги держави чи територіальної громади до добросовісного набувача не становлять заподіяння шкоди, а тому може йтися лише про платіж.

¹⁷ Савинь Ф.-К. Обязательственное право. – СПб : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. С.152.

¹⁸ Див. детальніше: Мица Ю. В. Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12.03.2025 № 4292-ІХ (спроба наукового коментаря). Харків : ЕКУС, 2025. С. 86, та ін.

Розмір компенсації

Різне розуміння компенсації і необхідність у визначенні того, в якому значенні живається цей термін, або навіть його універсалізації є не лише теоретичною проблемою, а й впливає на встановлення обсягу сум, які мають сплачуватися в порядку компенсації.

Справді, найбільш безпроблемною бачиться ситуація, коли компенсація є *відмінним від збитків* поняттям, тоді її обсяг має встановлюватися законом. Схожим, як здається, є випадок, коли під компенсацією розуміють простий *платіж*, а не вид цивільно-правової відповідальності. У цих випадках його розмір має визначатися договором або законом. Найскладнішим є визначення обсягу стягнень, якщо компенсацію розуміти як *відшкодування збитків*, адже, як і збитки, стягувачеві необхідно їх переконливо довести.

Тож у першому випадку для визначення розміру компенсації слід звертатися до закону. В цьому разі стягувачеві немає потреби наводити докази того, що заявлена ним сума складатиме компенсацію. Прикладом є п. 4 ч. 3 ст. 55 Закону України «Про авторське право і суміжні права», відповідно до якого стягнення компенсації (разового грошового стягнення) визначається судом у розмірі від 2 до 200 прожиткових мінімумів для працездатних осіб або як фіксована подвоєна, а в разі умисного порушення – потроєна сума винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, з приводу якого виник спір; на вимогу осіб, передбачених у пунктах 2–5 частини першої цієї статті, – як фіксована подвоєна, а в разі умисного порушення – потроєна сума винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання відповідного об'єкта, з приводу якого виник спір. Тож у цій нормі визначаються і критерії, і варіанти обсягу стягнень. Критеріями ж, якими керується суд, визнаються ефективність та співрозмірність розміру компенсації, але одночасно робиться наголос на те, що її стягнення має стримуючий ефект і повинне спрямовуватися на відновлення порушених прав та застосовуватися таким чином, щоб уникнути створення перешкод законній діяльності користувача і водночас забезпечити захист від зловживань користувача. Також встановлюється, що при визначенні розміру компенсації судом враховується тривалість та систематичність порушення, обсяг порушення (зокрема з урахуванням території його поширення), сфера господарювання та наміри порушника, вина та її форми, а також інші об'єктивні обставини.

Якщо для стягувача такий обсяг компенсації здається неприйнятним і він здатен довести те, що порушення його прав потягнуло за собою збитки у більшому обсязі, то можливо вимагати не сплати компенсації, а відшкодування збитків. У цьому разі наведених вище застережень щодо визначення розміру збитків не застосовується, оскільки всі вони призначені для встановлення судом обсягу компенсації, а не збитків. Доведення ж обсягу збитків є об'єктивною категорією, на яку не впливають означені критерії (співрозмірність, ефективність, стримання).

Стягувач може піти ще одним шляхом і вимагати стягнення з порушника авторського права та/або суміжних прав доходу, отриманого внаслідок порушення (п. 3 ч. 3 ст. 55 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Цей шлях

знов-таки стає можливим, якщо стягувач реально в змозі довести обсяг такого доходу.

Тож всі зазначені варіанти є різними способами захисту авторських або суміжних прав особи і Законом України «Про авторське право і суміжні права» вони доволі однозначно розмежовуються.

Звертають на себе увагу різні ступені деталізації критеріїв, які визначає законодавець для визначення розміру компенсації в різних інститутах права інтелектуальної власності. Якщо для авторського права вони більшою мірою визначені, то для інших інститутів – значно менше. Так, захист прав власника свідоцтва права на торговельну марку визначається судом на підставі обсягу порушення, вини порушника та інших обставин, що мають істотне значення. При цьому розмір компенсації не може бути меншим, ніж розмір винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання прав на торговельну марку, щодо якої виник спір. У разі, якщо порушення прав власника свідоцтва відбулося ненавмисно і без недбалості, розмір компенсації дорівнює розміру винагороди, яка була б сплачена за надання такого дозволу (ч. 2 ст. 20 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»¹⁹).

Ще в меншому ступені надана деталізація у визначенні розміру компенсації у Законі України «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів»²⁰, де зазначається лише про те, що використання зареєстрованого компонування без дозволу власника прав на нього тягне за собою виплату власнику прав на зареєстроване компонування *адекватної* компенсації відповідно до економічної цінності компонування (п. 8 ч. 1 ст. 19).

Другий варіант компенсації – як платежу – можливий за бажанням сторін, які в договорі зазначають про допустимість платежу за ті чи інші дії сторін, зокрема замість виконання зобов'язання в натурі²¹. Такий підхід цілком відповідає принципу цивільного права щодо свободи договору (ст. 3, 6 ЦКУ). Думається, що в цьому разі сторонам слід у договорі деталізувати це положення, передбачивши конкретні суми таких платежів для запобігання зайвих спорів та непорозумінь. Також про компенсацію як платіж має йтися при поділі спільної власності або виділі з нього майна. Звісно, що тут також має братися до уваги передусім домовленість між співвласниками, але вони між собою не перебували у договірних правовідносинах і тому така домовленість має місце лише на етапі вже поділу майна. При цьому слід виходити з ринкової вартості майна і розміру частки співвласників.

Щодо очікуваних складнощів у разі вимоги про стягнення збитків уже йшлося.

Крім наведених випадків застосування компенсації та її видів, існують і інші, наприклад, в разі реституції майна, вилученого на підставах, які через певний промі-

¹⁹ Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 № 3689-XII URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12 (дата звернення: 29.01.2026)

²⁰ Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів : Закон України від 05.11.1997 № 621/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.01.2026)

²¹ Звичайно, за певними винятками, передбаченими ст. 6 ЦКУ – Див. коментар до цієї статті Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. С. 61–65.

ПОНЯТТЯ КОМПЕНСАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

жок часу стали сприйматися як незаконні та несправедливі. Порушення свого часу мирного володіння майном далеко не завжди стає підставою для компенсації у разі, коли повернення особам або їх нащадкам майна неможливе. Для цього мають бути прийняті відповідні закони як свідчення визнання державою неправових дій влади у певний період часу. Це справді відповідальний крок, який європейські держави колишнього радянського табору вже зробили. Натомість в Україні цей процес ще не запроваджений і механізмів компенсації нащадкам тих людей, майно яких було націоналізовано після жовтневого переколоту 1917 р., а також внаслідок експропріації майна релігійних організацій, при єврейських погромах тощо²², українські закони не пропонують²³. Водночас, як це має місце у випадку зміни керівництва юридичної особи, яке було нелояльним, негативні наслідки все одно лягають на саму юридичну особу і не можна аргументувати звільнення від таких наслідків тим, що вони були спровоковані попереднім керівництвом. Така само ситуація має бути й для держави, яка має компенсувати ті негативні наслідки, що настали через впровадження тих заходів, які організувала інша влада. Адже держава та сама, незалежно від зміни влади в ній. Звісно, що у подібних випадках не варто говорити про відповідальність держави, а тим більш вимагати доведення тих збитків, які колись були завдані. Може йтися або про повернення майна, або про грошову компенсацію – всі подібні механізми мають визначатися законом.

Також компенсація має місце за неможливості віндикації, передбаченої ст. 388 ЦКУ, або в разі кондикції (ст. 1212 ЦКУ).

Варто вдатися й до спрацювання компенсаційної функції цивільного права як однієї з визначальних для цієї галузі для встановлення механізмів захисту прав осіб. Її смислове навантаження полягає у тому, аби компенсація була здатна відновити майнове становище постраждалого. Саме це і має бути ключовим при встановленні її розміру. Втім, як будь-яка функція, компенсаційна функція є тим орієнтиром для законодавця, якого він тримається, а не елементом доказової бази встановлення розміру компенсації. Адже ця функція не заважає, скажімо, стягненню штрафної неустойки понад збитки.

Як би то не було, але встановлення в законі можливості стягнення компенсації, яка різниться від стягнення збитків, свідчить про намір законодавця спростити її захист і зробити реальним відновлення її матеріального становища у такий спосіб, хоча б він і не повною мірою сприяв би такому відновленню.

Крім відсутності необхідності доведення обсягу збитків при стягненні компенсації, до її переваг варто додати, що ані вина, ані майновий стан заподіювача шкоди, ані інші обставини, за загальним правилом, не впливають на обсяг «компенсаційного відшкодування».

Тим не менш це не виключає й інших можливостей захисту для постраждалої особи, і цим цей спосіб захисту є привабливим.

²² Спасибо-Фатєєва І. В. Реституція: проблеми поновлення права власності. Право України. 2015. № 11. С. 89–98.

²³ Спасибо І. А. «Реституція власності» як спосіб захисту прав осіб, позбавлених свого майна внаслідок різних політичних подій ХХ століття // Право власності: способи захисту крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2023, с.110–118.

Висновки

Підсумовуючи наведене вище про багатоаспектність компенсації, зазначимо про те, що вона являє собою як різновид цивільно-правової відповідальності, відмінної від збитків, так і ототожнюється зі збитками, а в певних випадках відповідальністю не є. Різні прояви компенсації орієнтують на її розуміння як певної правової категорії. Основною відмінністю компенсації від збитків є те, що особі, яка вимагає компенсації, не треба доводити обсяг завданих порушенням її прав збитків. Сума компенсації визначається судом на підставі критеріїв, встановлених законом.

У нормах ЦКУ відшкодування моральної шкоди слід замінити на компенсацію.

Терміни «компенсація» і «відшкодування» є щільно пов'язаними між собою, а в тому чи іншому розумінні й тотожними. Водночас відмінності між ними відчуваються при їх використанні: термін «компенсація» вживається як такий, що адресований особі, право якої порушено, а «відшкодування» – особі, яка порушила право.

Якщо законодавець уводить термін «компенсація» як відмінний від «відшкодування збитків», то обсяг компенсації має визначатися законом.

REFERENCES:

- Boyko, V.B. (2024). Determination and compensation of moral damage in civil law: Problems and solutions. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, 100. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/20> (accessed: 02.02.2026) [in Ukrainian].
- Buletsa, S.B. (2024). Features of compensation and types of moral damage in Italy. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 1. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.33> [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2023, May 30). Procedure for providing compensation for destroyed real estate objects, No. 600. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-п#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022, March 20). Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine due to armed aggression of the Russian Federation, No. 326. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2019, January 30). Resolution in case No. 308/5318/15-ts. https://ua/postanova_ktss_vp_vid_30_01_2019_roku_u_spravi_308_5318_15_ts/ [in Ukrainian].
- Drishlyuk, A.I. (2013). Importance of judicial practice in resolving disputes on compensation. In *Compensation of moral damage: Commentary, legislation, judicial practice* (pp. 1–284). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Grand Chamber of the Supreme Court. (2020, December 15). Resolution in case No. 752/17832/14-ts. Iplex. <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95177479&red=1000035d4de08318982e4e362d1067066aafb2&d=5> [in Ukrainian].
- Karnaukh, B.P. (2021). Doctrine of lost chance in the practice of American courts. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 65. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.20> [in Ukrainian].

- Karnaukh, B.P. (2026). Compensation for war-related damage and distributive justice claims. In Spasybo-Fateyeva, I.V. (Ed.), *Treatise on compensation in law* (pp. 58–80). Kharkiv: ECUS [in Ukrainian].
- Luspényk, D., & Lidovets, S. (n.d.). Compensation of moral damage: Some aspects of case consideration. (2020) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lyspenyk.pdf [in Ukrainian].
- Mahinchuk, V.M. (2025). Compensation for damage caused by international military conflict. In I.V. Spasybo-Fatyeyeva, L.M. Baranova, O.O. Bilyaev, et al. (Eds.), *Doctrine of civil liability* (pp. 66–82). Kharkiv: ECUS [in Ukrainian].
- On amendments to the Civil Code of Ukraine regarding protection of bona fide acquirers, Law of Ukraine. (2022, March 12) Law of Ukraine No. 4292-IX (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On compensation for damage to certain categories of real estate caused by military actions, terrorist acts, and sabotage due to armed aggression of the Russian Federation, (2023, February 23) Law of Ukraine. No. 2923-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On copyright and related rights (2022, December 1) Law of Ukraine No. 2811-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20?find=1&text> (accessed: 12.02.2026) [in Ukrainian].
- On protection of consumer rights (1991, May 12). Law of Ukraine No. 1023-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On protection of rights to inventions and utility models (1993, December 15) Law of Ukraine No. 3687-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (accessed: 12.02.2026) [in Ukrainian].
- On protection of rights to semiconductor topographies (1997, November 5) Law of Ukraine. No. 621/97-VR. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 29.01.2026) [in Ukrainian].
- On protection of rights to trademarks (1993, December 15) Law of Ukraine No. 3689-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> (accessed: 29.01.2026) [in Ukrainian].
- Pariy, M.O. (2024). Compensation of damage or indemnity for war-related losses: Civil law aspect. *Visnyk of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 105(2, Part 2), 26–39 [in Ukrainian].
- Savigny, F.-C. (2004). *Obligations law*. St. Petersburg: Yurydicheskiy Tsentr Press, 152 [in Russian].
- Spasybo, I.A. (2023). “Restitution of property” as a method of protecting rights of persons deprived of property due to political events of the 20th century. In I.V. Spasybo-Fatyeyeva (Ed.), *Property law: Methods of protection through judicial practice* (pp. 110–118). Kharkiv: ECUS. [in Ukrainian].
- Spasybo-Fateyeva, I.V. (Ed.). (2025). *Doctrine of civil liability* (pp. 116–125). Kharkiv: ECUS [in Ukrainian].
- Spasybo-Fateyeva, I.V. (2015). Restitution: Problems of restoring property rights. *Pravo Ukrainy*, 11, 89–98 [in Ukrainian].
- Spasybo-Fateyeva, I.V. (Eds.). (2020). *Civil Code of Ukraine: Scientific and practical commentary, Vol. 1: General provisions, Persons* (pp. 61–65). Kharkiv: ECUS [in Ukrainian].

UNIDROIT. (2010). *Principles of international commercial contracts 2010* [Ukrainian]. <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf>

Mytsa, Yu.V. (2025). *Law of Ukraine “On amendments to the Civil Code of Ukraine regarding protection of bona fide acquirers” (scientific commentary)*. Kharkiv: ECUS, 86 [in Ukrainian].

Volochai, S. (2004, October 19). On moral damage from an expert perspective: Myths and reality, practice and stereotypes. *Yurydycheska praktyka*, 42(356) [in Russian].

Inna Spasybo-Fateyeva
Dr. Sc. (Law), professor,
Head of the Department of Civil Law,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

Spasybo-Fateyeva, Inna. The Concept of Compensation in Civil Law

Abstract

The relevance of this study stems from the insufficient theoretical development of the concept of compensation in civil law. This article examines the concept of compensation, which has different meanings – both as a form of civil liability and as a payment. In turn, as a form of civil liability, compensation is sometimes equated with the recovery of damages, and at other times constitutes a separate form of liability. The latter occurs in cases of infringement of intellectual property rights, particularly copyright and related rights. It is demonstrated that the recovery of compensation embodies the compensatory function of civil law, as compensation is aimed at restoring the financial position of a person who has suffered or may suffer adverse changes. It has been demonstrated that compensation may also take the form of a payment which does not constitute liability, but serves as a substitute for the method of performing a civil-law obligation. Compensation as a payment also manifests itself in cases of additional payment or as an alternative in the allocation and division of joint property where such property includes indivisible items. Particular attention is paid to the problems of determining the amount of compensation and legislative inconsistencies in the use of relevant terminology. Furthermore, the practical significance of the study lies in the need to improve legislative regulation, in particular by expanding the application of compensation as a means of protecting rights, including in the compensation for non-pecuniary damage.

Keywords: *compensation, payment, reimbursement, damages, civil liability.*

ЛІЦЕНЗІЯ CC BY-NC-ND 4.0

дата першого надходження статті до видання 01.03.2026

дата прийняття статті до друку після рецензування 10.04.2026

дата публікації (оприлюднення) 15.04.2026